

L'aportació de l'art religiós a la nostra cultura

Josep M. Riba i Farrés*

Paraules clau: Art, religió, cultura, patrimoni.

Resum: La importància que té per a la nostra cultura occidental l'Església catòlica es reflecteix en la petjada que al llarg dels segles ha deixat en els nostres edificis, escultures i pintures, però també en la nostra manera de pensar i les nostres tradicions. Bona part de la seva base la trobem en la Bíblia, punt de referència i creadora dels models que s'han anat repetint al nostre país des dels primers temps del romànic. El Museu Episcopal de Vic atresora una bona mostra d'aquestes obres d'art que han passat de tenir en origen una funció relacionada amb la fe a ser vistes com a simples peces dels períodes artístics que les van veure néixer.

Abstract: *The influence of the Catholic Church upon western culture is clearly reflected in the buildings, sculptures, monuments and paintings. Also in our traditions and way of thinking. The Holy Bible is the starting point and the model for what has been repeating ever since the early days of the Romanic art. Vic's Museu Episcopal entails some of those works which have turned from faith-connected into simple pieces within the artistic periods which saw them grow up.*

* Director del Museu Episcopal de Vic i delegat episcopal del patrimoni cultural del Bisbat de Vic.

Fruit de la contemplació i la recerca neix el poema de la Creació, bellament descrit en el llibre bíblic del Gènesi, on se'ns presenta l'autor de la creació com l'artista satisfet de la seva obra:

Déu veié que tot el que havia fet era molt bo. Hi hagué un vespre i un matí, i fou el sisè dia (Gn 1,31).

Al mateix temps, l'autor convida a gaudir-ne i a enriquir-la per poder avançar en la llibertat, en la satisfacció personal i comunitària. Tot plegat ens fa percebre aquell oreig suau que assaona l'esperit i atia el foc que portem dins, que ens fa ser persones. Deu ser un repte de sempre saber descobrir aquesta humitat, aquesta força, aquest esperit que ens amara amb tota la seva extensió i que també descriu el relat bíblic (Gn 2,6): «Però de dintre la terra pujava una humitat que els amarava en tota la seva extensió.» Massa sovint el brogit, la pressa, el resultat immediat i el pragmatisme ens bloquegen per a la contemplació i la interiorització. Ens cal serenor per copsar l'art en totes les seves disciplines (Jn 14, 1): «Que els vostres cors s'asserenin. Confieu en Déu, confieu també en mi.» I és des d'aquesta mateixa serenor podrem intuir el neguit, la ràbia, l'esperança, la confiança, la vida, la mort... que l'artista expressa i que a mi em toca, em capgira, m'emociona, commou el meu esperit.

L'actitud de contemplació que associem a l'art és paral·lela a la que associem a la creença cristiana: una peça fonamental en el diàleg fe-cultura. Mn. Josep M. Rovira Belloso ho va expressar molt bé amb un text ben actual que aviat complirà vint anys:

L'art, la més gratuïta, la menys mecànica de les obres de l'home; la que té menys perill d'imposició, perquè és creació mitjançant la llibertat i va dirigida al gust subjectiu. L'art és un element insubstituïble per portar a la nostra societat el sagrat que ella tal vegada enyor. Déu també ha estat artista. Déu ha preparat tota una sèrie de símbols (la Creació, l'Escritura i l'Eucaristia), la seva iniciativa en la història humana com a signes de la seva Presència (J. M. Rovira Belloso. «Entre la fe i la cultura, cap on anem?», a *Quaderns de la Fundació Joan Maragall*, 29, 1995).

Església i Cultura és un binomi indistriable en el nostre món occidental, i potser encara ho és més en el nostre país. Al llarg dels segles, diferents disciplines han anat entreteixint des de sensibilitats diferents, des d'espais i tons culturals multiformes un veritable llegat cultural en el si de la nostra Església, en les nostres esglésies diocesanes, íntimament lligat amb el territori, amb la seva gent i amb la manera de ser de cadascun d'ells. Aquest llegat esdevé un veritable far de cultura, com afirmava el bisbe de Vic Josep M. Guix en la seva introducció a l'exposició *Millenium. L'art als bisbats de Catalunya* (1989):

Des de la seva implantació en les terres que, segles més tard, constituïren Catalunya, l'Església s'ha interessat per les belles arts i la cultura, desitjosa que tot el que era destinar al culte a més de religiós, pedagògic i instructiu fos decorós i estètic. Segurament ningú a Catalunya no ha creat tants béns artístics com l'Església. Ara ella se sent obligada a custodiar-los i a vetllar perquè en la mesura possible serveixin per a la mateixa finalitat que en motivà la seva existència i en els mateixos llocs per als quals foren creats.

El patrimoni cultural de l'Església és ingent i de naturalesa molt diversa. Ens ha arribat per molts camins, en molt diverses circumstàncies, i és contenidor d'una multitud de valors: artístics, sentimentals, culturals, històrics i econòmics. Tot plegat en fa un conjunt únic, viu, representatiu, essencial i nostre. Però també és un llegat que en les diferents disciplines (escultura, arquitectura, pintura, música, orfebreria, poesia, teixit...) s'ha barrejat amb el nostre món occidental, i ha contribuït d'una manera plena en la dinàmica social; ha forjat escoles de pensament, arxius, biblioteques, corals... Nosaltres mateixos som això, aquest barreig indèstriable.

Ahora és un llegat que no s'ha creat només, ni ha quedat reclòs en l'àmbit estrictament religiós. Els valors transmesos, els estils artístics, les tècniques dels artesans i les evolucions de les disciplines s'han mesclat indèstriablement en la dimensió cultural del nostre món occidental i han contribuït de manera plena en la dinàmica social. El nostre país és ple a vessar d'exemples d'aquest binomi, Església-Cultura, en citaré uns quants de la meua diòcesi de Vic. L'església romànica de Santa Maria de la Tossa de Montbui (Anoia), per exemple, explica a la perfecció com la configuració del nostre país, en el segle XI però també en el XX, en la construcció del nostre paisatge patrimonial i imatge turística, passa per les construccions d'església. O les pintures de Sant Sadurn d'Osormort (Osona), conservades avui al MEV, ens ajuden a comprendre com en el segle XII les imatges que traduïen la Bíblia esdevenien transmissores de missatge, i omplien el cor i la vida de les persones que anaven a l'església, que s'hi refugiaven. La mirada i el color ajudaven a estructurar i a recordar tot allò que de generació en generació s'anava transmetent, a poc a poc, i per contacte, s'anava omplint la motxilla. Imatges, per tant, que transmetien conceptes sobrenaturals i idees profundes, més que simples fets històrics. Així, a les pintures de la capella de Santa Caterina de la catedral d'Urgell (mitjan segle XIII), també conservades avui al MEV, hi veiem, al Sant Sopar, la figura de Pau: no fou present a la Sopar Pasqual, però així l'escena esdevé memòria viva de l'Eucaristia.

Tot aquest pòsit es pot manifestar en altres llocs com la catedral de Vic, una construcció de vora 1800 sobre una catedral romànica. L'antic edifici tenia una portalada de pedra picada, a l'estil de Ripoll, i se'n conserva un campanar majestuós; la ciutat rica, però, optà per enderrocar-la i fer-ne una de nova, i així construí una catedral neoclàssica que, juntament amb la de Cadis, resulta única en el context de l'Estat espanyol. Però és que a més aquesta catedral va ser l'excusa amb la qual un bisbe —ni més ni menys que Josep Torras i Bages— va posar un repte a un artista del seu temps, llavors jove i no directament relacionat amb àmbits d'església: Josep M. Sert. Fruit d'aquest diàleg, Sert pintà la catedral tres vegades: un primer projecte, una primera realització i el darrer cop, després que la decoració original, cremés durant la Guerra Civil. Una opció innovadora en el seu moment històric que avui encara matisaríem: el degà del capítol sempre pregunta on és la Resurrecció, absent del programa iconogràfic, no tan important el 1920 com ho és avui. Una mica més tard, s'aplicaven aquests criteris a la pintura de les esglésies: a l'església de Gràcia, de Manlleu, l'edifici construït vers el 1940 després d'un gran aiguat, s'aglutinaren

funcions socials i de cohesió del barri (escola, centre cultural); a finals de 1960, l'empremta del Concili Vaticà II es deixa veure en les seves pintures.

I aquests espais, imatges, símbols, pintures i estils fan que la reflexió condueixi a textos com aquest redactat per la comissió diocesana del patrimoni cultural del Bisbat de Vic i publicat al Butlletí Oficial Diocesà de juliol de 1985: «Aquestes obres d'art que heu de guardar no són objectes de col·leccionista aptes per complaure uns quants afeccionats a les coses antigues, són el testimoni de la fe dels nostres avantpassats; els van fer entendre les veritats cristianes, van moure la seva pietat i encara ens poden parlar a nosaltres i a la gent del nostre temps.»

Un exemple ben entenedor d'això, aquest cop no concret sinó genèric, que cadascú pot relacionar amb el seu paisatge personal i, fins i tot, de la infantesa, és el campanar. Com vam escriure fa uns anys per a una exposició a L'Albergueria, Centre Cultural del Bisbat de Vic, del qual en parlarem més endavant:

el campanar, part indissoluble de la nostra geografia humana i rural, ha assumit, durant segles, una representació emblemàtica i una imprescindible funció comunicativa. Avui, confós, moltes vegades, amb les altres construccions de les ciutats modernes i substituïda per altres mitjans la seva missió de convocar, hom podria creure que és un element inútil i obsolet. Tanmateix, li resta encara una comesa a aconseguir. Encara, enmig de tanta arquitectura estandarditzada i insulsa, el perfil característic del campanar contribueix a definir la fesomia d'un poble o d'un determinat sector d'una ciutat. Encara amb la seva veu —la veu de les campanes, quasi humana— el campanar ens pot infondre una mica de pau i d'assossec entre tant brogit sense ànima. Encara manté la seva força de testimoni de la sensibilitat i la puixança dels avantpassats. Encara és una imatge per endur-se'n al cor quan hom s'allunya, com un record entranyable dels orígens. Encara per als creients és una referència espiritual i potser, per a moltes persones, una crida a reflexions transcendentals.

Els homes i les dones del nostre temps tornen a ser sensibles al llenguatge d'altres èpoques, i qui sap si aquestes obres els diran sobre Déu allò que les nostres paraules no els sabrien dir, i potser els incitaran a alguna forma més o menys concreta de pregària. Més de tres i de quatre persones m'han confessat que tot i perdudes les creences havien sentit una profunda emoció religiosa dins una església o davant d'una imatge sagrada, sobretot si eren unes belles obres d'art, cuidades amb un amor que reveli a més de sensibilitat artística una fe sincera en allò que aquelles obres representaven.

Hi ha molta més sensibilitat envers la contemplació i l'art de què ens pensem. I és un fet que massa sovint deixem passar per alt, i així caiem en la trampa de l'enfarc de paraules. Oblidem que l'art cristià és un art essencialment simbòlic que pot, en paraules de Lluís Duch, fer immediatament present allò que és immediatament absent, i que per tant pot esdevenir vehicle d'una «epifania de la bellesa». Així ho explica en el document *Via pulchritudinis*, elaborat l'any 2006 pel Pontifici Consell per a la Cultura:

[...] L'obra d'art no és «la bellesa», però sí que és la seva expressió i, si bé obeeix a cànons fluctuants, posseeix un caràcter intrínsec d'universalitat. La bellesa artística suscita emoció interior; provoca en el silenci un arrabassament que duu a sortir de si mateix, a l'«èxtasi». Per al creient, la bellesa transcendeix l'estètica i allò que és bell troba el seu arquetip en Déu. [...] Tota obra d'art cristiana té un sentit: és, per naturalesa, un «símbol», una realitat que remet més enllà de si mateixa i ajuda a avançar pel camí que revela el sentit, l'origen i la meta del nostre camí terrenal. La seva bellesa està caracteritzada per la seva capacitat de provocar el pas d'allò que és «per a si mateix» a allò «més gran que un mateix» (*Via pulchritudinis*, 2).

La potència de l'art sacre pot trobar-se en molts contextos diferents. Contràriament al que ens podria semblar en una aproximació superficial, un museu pot ser també un bon lloc per a aquesta «epifania de la bellesa». Un museu és un *contenedor* —guarda tot allò que va servir en un moment històric i que no hem perdut o malmès—, però al mateix temps és un *santuari*: les peces que hi ha dipositades mantenen el pòsit de segles i les raons fonamentals per les quals van ser fetes, i continuen desvetllant els mateixos sentiments per als quals van ser creades. Malament rai si la presentació dels objectes es queda en un número, en un color, en una època, sense aconseguir de donar-ne raó. Al contrari, la conservació dels objectes dins d'una església té un valor de context essencial innegable, però el fet, per ell mateix, no ha de ser per força garantia d'una òptima interpretació, transmissió o conservació. Les obres han de ser-hi col·locades de forma acurada, no ens passés que l'església sembli més un magatzem que un santuari. Si no hi parem atenció, pot passar que l'entorn desmillori la bellesa que les obres volen transmetre: unes cadires mal posades en un presbiteri fan perdre l'escalf de la simetria; uns fils elèctrics prop d'una bella imatge gòtica mostren una deixadesa que bloqueja l'encontre estètic i, de retruc, la qualitat simbòlica de l'obra d'art.

La cura pels objectes conservats a les esglésies no és una novetat que avui ens traguem del barret. És una constant en la història de l'Església, sobretot d'ençà del Concili de Trento, procurar que els béns, les imatges i els objectes estiguin en un estat correcte i no es perdin o malmetin, primer de tot per garantir el seu ús en els actes de culte, i després per no donar una imatge deixada, indecorosa o poc digna. Els béns es comptaven, les visites pastorals conservades als nostres arxius diocesans ens en donen mostres constants, com el que ens ofereixen unes notes de la visita del bisbe de Vic Ramon de Marimon a la parròquia de Santa Maria d'Igualada el 18 d'octubre de 1721 (es respecta l'ortografia original):

Dos creus processionals de plata, dorades. [La gran és de la Vila, i l'altra de la Comunitat.] Quatre bordons de plata, incenser i naveta de plata, dos portapaus de plata, vuit candeleros de plata de l'altar (los sis grans iguals als altres dos, petits), custòdia gran de plata sobredorada, bacina i salpasser de plata, plates i canadelles de plata, palmatòria de plata, una creu petita amb un sant cristo de plata, un àngel amb la veracreu, dos imatges grans de plata (la una de Sant Bartomeu, i l'altre de Sant Josep), tres càlzers ab ses patenes de plata sobredorats, una creu de fusta guarnida

i ab lo peu de plata. Que fassan una caixa del monument que sia dorada per dintre. Que netegen la casulla, estoies i dalmàtiques de xamallot blanc. Que fassan dos albas, quatre amitos i sis purificadors, i de les estoivalles velles, que en fassan lavabos.

I encara hauríem de parlar a fons d'altres béns que no apareixen en aquesta llista, com els documents musicals que els nostres arxius han guardat i guarden, testimonis vius d'un temps, amb unes peculiaritats i uns gustos sonors concrets, així com dels documents poètics, filosòfics, literaris, devocionals...

D'altra banda, el patrimoni cultural eclesial testimonia que l'Església no ha estat absent de l'evolució cultural de la humanitat, sinó al contrari: en moltes èpoques n'ha estat la principal promotora. Demostra que l'Església, que anuncia la salvació definitiva, escatològica, de l'home, també s'ha preocupat sempre del seu desenvolupament terrenal. Un senzill repàs a la manera com s'ha representat el Crist al llarg de la Història, de les Majestats romàniques als Calvaris gòtics, del Davallament d'Erill al Devot Crist de Perpinyà, del Crist filòsof o bon pastor del segle IV als *ecce homo* que presidien les predel·les de molts retaules gòtics o renaixentistes, des de les *Maiestas* dels absis paleocristians i romànics fins als crucificats més moderns, a voltes fets amb els materials més senzills, però amb una potència estètica i evocadora indubtable. El Calvari gòtic presidí gairebé tots els desplegaments iconogràfics dels grans retaules catalans tres i quatrecentistes, com el del convent de Santa Clara de Vic, obra de Lluís Borrassà.

Nosaltres som hereus d'aquest llegat i, per tant, administradors. No el podem malbaratar, sinó que n'hem de fruit i l'hem de transmetre. El patrimoni cultural és «l'àlbum fotogràfic» de la nostra comunitat eclesial i de la presència d'aquesta església en la nostra societat. Però també hem de ser conscients del que l'Església ha estat en la nostra història com a societat. Cal tenir-ho present no per rabejar-nos en el passat i reivindicar mèrits —a vegades discutibles—, sinó per ajudar-nos a entendre'ns millor com a col·lectiu. I en aquest punt, el nostre patrimoni cultural, entès en la seva globalitat, és una eina de primera fila. Penso que és un repte del segle XXI ser conscients del valor polièdric del nostre llegat patrimonial: valor cultural, valor artístic, valor econòmic i valor social. Però també, i sobretot, valor evangelitzador, valor formatiu i valor espiritual.

Aquesta consciència devia haver d'impregnar-se en el dia a dia de l'acció de l'Església, i a tots nivells, des de l'episcopat fins a la parròquia. Hauria de fer-se present en els diferents nivells de formació: seminaris, facultats, instituts, en els nostres grups parroquials... Però també urgeix que les institucions eclesials i les no-eclesials siguem capaces de mantenir un diàleg franc i sincer per assumir amb normalitat aquest llegat del passat i forjar futurs nous. Així ho afirmava el Concili Provincial Tarraconense quan manifestava el desig que «es potenciïn les institucions ja existents per al diàleg entre la fe i la cultura i que se'n creïn de noves allà o no existeixen i siguin necessàries, de manera que s'estableixi un terreny comú de col·laboració en l'àmbit cultural, especialment pel que fa als drets i valors humans i als progressos de la cultura» (CPT, 12).

I aquesta consciència ens obliga a cuidar-lo bé. Massa sovint la deixadesa de tots plegats, la poca previsió i la improvisació, el poc respecte cap a les necessitats del patrimoni és una realitat sobre la qual hauríem de reflexionar. Massa sovint uns esquemes de funcionament basats en paradigmes obsolets, en el cofoisme, en el replegament, en les falses percepcions ens deixen a l'espera que d'altres planifiquin i solucionin. Ens pertoca, en canvi, a nosaltres mateixos donar a conèixer el llegat dels nostres antecessors en la fe d'una manera digna i seriosa. De procurar que els nostres espais siguin nets i endreçats. Deslliurar-los d'elements sobrers i de dubtós criteri estètic. D'evitar les esglésies enfarfegades per acumulació improvisada.

Prendre'n consciència, primer, i actuar en conseqüència, després, ens faria dipositaris legítims, orgullosos i reconeguts. Primer, hem de fomentar la catalogació i l'estudi dels nostres béns culturals, com a primer pas per conèixer-los. També hem de vetllar per la seva protecció legal i per les condicions d'ús. Encara hem de tenir molt presents les condicions mediambientals, els sistemes de neteja, els espais d'emmagatzemament, etcètera: el que avui s'anomena *conservació preventiva*, en definitiva. I, finalment, no ens hem de limitar a tenir tot aquest llegat en un magatzem arqueològic ben conservat, sinó a usar-lo com el que és, el nostre tresor, on sovint ens aturem per admirar-lo, gaudir-ne i deixar que el nostre cor s'ompli del bàlsam que asserena l'esperit i ens omple d'aquella olor que ens convida a anar un xic més enllà del realisme. Vivim en una societat plena de paraules i molt buida de contemplació: l'Església ha d'ajudar a mirar, a escoltar, a preguntar, a forjar estructures personals que facilitin saber donar raó de les coses.

A això darrer està destinat el projecte *Catalonia Sacra*, que, des de fa algun temps, impulsa la Conferència Episcopal Tarraconense a través del Secretariat Interdiocesà per a la Custòdia i Promoció de l'Art Sacre (Sicpas). *Catalonia Sacra* és, doncs, una iniciativa de l'Església, és a dir, dels bisbats amb seu a Catalunya. El seu propòsit és donar a conèixer el patrimoni arquitectònic i artístic vinculat a l'Església catòlica, i ajudar a la seva visita, i reconèixer que aquest patrimoni que representa una altíssima proporció de la riquesa patrimonial del territori és el resultat de 2.000 anys de vinculació entre el cristianisme, la cultura, la identitat i l'espiritualitat del país.

Des de fa encara més anys, al Bisbat de Vic ens vam proposar assumir aquest repte amb una aposta pròpia. Un joc de confiança va fer possible el març de 1996 quan es va inaugurar L'Albergueria, amb el subtítol de Centre de Difusió Cultural del Bisbat de Vic. En aquells moments era una petita intuïció que s'havia fet realitat —partint de la intuïció i d'una colla d'amics que provenien de l'escoltisme— i a la qual li quedava un llarg camí per recórrer.

Al llarg d'aquests anys L'Albergueria ha dut a terme una tasca de difusió de l'àmbit cultural de l'Església, i s'ha servit d'exposicions, conferències i un ampli ventall d'activitats diverses que l'han portada a ser una entitat dedicada a divulgar i potenciar els estrets lligams entre l'Església i la Cultura, a partir del seu patrimoni cultural. Al llarg d'aquests anys s'ha anat perfilant, també, com un veritable «lloc d'acollida» de diferents enfocaments, de tendències variades, d'activitats diverses i un «lloc de

pas» per copsar allò de «no som, sinó que ens fem», un repte apassionant per tal d'anar trencant el fals consumisme cultural i obrir espais on es pugui avançar en la difícil tasca d'esdevenir persones obertes, rectes, cultes i sàvies.

Les exposicions i activitats de L'Albergueria volen ser un gra de sorra en aquesta actitud proactiva de l'Església en el camp del patrimoni, i estar atents a la realitat que vivim. Per encuriosir el pelegrí, el turista, l'inquiet, fins i tot l'escèptic. Per sacsejar la fe endormiscada de les nostres comunitats i la nostra societat, un xic allunyada de la bellesa. Per animar els artistes a posar el seu art al servei de la fe les seves diferents expressions. Per motivar el teòleg, el liturgista, el biblista a dialogar amb els artistes. Per continuar incitant els investigadors a furgar en la història. Per engrescar, en definitiva, els que tenen responsabilitat en el patrimoni cultural dels bisbats a continuar la seva tasca amb passió, amb imaginació, amb risc i amb voluntat de suma entre si i amb les institucions civils de la nostra societat. Un bon treball de transmissió del nostre llegat ajuda al desenvolupament de les generacions futures. Ho dic amb força en un moment en què la transmissió està en crisi. No podem decebre. Cal que comuniquem per damunt de tot que el llegat de la cultura que tenim és una gran eina per viure.